

УДК 37.017:17.022.1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЦІННІСНОГО ПІДХОДУ ДО ВИХОВАННЯ

Ткачук Мирослава, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0001-6456-6730

E-mail: miroslava.tkachuk@gmail.com

У статті, на основі аналізу наукових праць провідних учених, здійснено узагальнення теоретичних основ ціннісного підходу до виховання в умовах трансформації українського суспільства. Розкрито сутність феномена «цінності», поділ цінностей на первинні, базові та інструментальні. З'ясовано структуру поняття «ціннісні орієнтації». Встановлено спільність та відмінність у розумінні сутності понять «цінності» та «ціннісні орієнтації». Охарактеризовано категорію «ціннісне ставлення». Визначено фактори, які впливають на зміст цінностей. Розглянуто цінності як важливий елемент соціального замовлення освіти.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, ціннісне ставлення, система цінностей, предметні цінності, суб'єктні цінності, цінності морально-етичні, цінності соціально-правові, цінності особистісно зорієнтовані

VALUABLE APPROACH THEORETICAL BASIS TO EDUCATION

Tkachuk Myroslava, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogy and Educational Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-6456-6730

E-mail: miroslava.tkachuk@gmail.com

In the article the generalization of theoretical foundations of the value approach to education in the conditions of Ukrainian society transformation has been made on the basis of analysis of leading scientists' works. It is emphasized that radical changes in different spheres of its life are accompanied by a process of value rethinking system. The essence of the phenomenon «value» is revealed as a set of real objects and abstract ideas, which are of high importance for the individual and society. A five-component system of modern values together with its division into primary, basic and instrumental has been considered.

The expediency of application along with the concepts of «values» and «value orientations» has been demonstrated. The structure of this concept is clarified: cognitive (semantic) and emotional components. The commonality (as awareness and acceptance of the general meaning of its life) and the difference (values – objective, value orientations – subjective) in understanding the essence of the concepts of «values» and «value orientations» are established. Derived from the concepts of «value» and «value orientation» the category of «value attitude» is considered (as an appropriate emotional response, readiness for a certain action, and the action itself).

It is emphasized that the value system historically and largely depends on the socio-economic and political system in society. The factors that influence the content of values have been identified (needs, which are conditioned by material conditions of existence, upbringing, education and propaganda of different ideas). Values are considered as an important element of the social ordering of education: the nature of upbringing depends on the values of society.

Keywords: values, value orientations, value attitude, value system, subject values, personal values, moral and ethical values, social and legal values, personally oriented values.

Україна нині переживає найрадикальнішу трансформацію суспільства, що супроводжується процесом переосмислення системи цінностей. Розмитість культурних, релігійних, інформаційних кордонів, стрімкий розвиток науки, активна експансія цінностей західного зразка призвели до кризи у сприйманні цінностей, ціннісної дезорієнтації. Ієрархія цінностей у суспільстві характеризується плюралізмом та змінністю: немає єдиної думки щодо умовного переліку та змісту тих цінностей, які мають його об'єднувати. У зв'язку із цим повсякчас трапляються випадки перекручування та маніпуляції ціннісними категоріями на кшталт: патріотизм, гідність, свобода тощо.

Проблема цінностей з філософської точки зору розглядалася у роботах В. Блюмкіна, Т. Бутківської, О. Здравомислова, А. Кавалерова, М. Кагана, В. Кременя, О. Кульчицького, Н. Мухамеджанової та ін. У їх тлумаченні цінності – це сукупність реальних предметів і абстрактних ідей, які мають високу значущість для суспільства чи окремої особистості.

У дослідженнях психологів (Б. Ананьєв, Л. Божович, М. Боришевський, Б. Братусь, Б. Зейгарник, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, С. Рубінштейн, В. Франкл та ін.) наголошується на доцільності застосування, поряд з поняттям «цінності», поняття «ціннісна орієнтація».

Характерною ознакою психолого-педагогічного підходу до вивчення ціннісної проблематики є те, що цінності прирівнюють до ідеалу особистості, розглядають крізь призму особистісного ставлення суб'єкта до навколишньої дійсності (Г. Балл, І. Бех, В. Білоусова, Г. Ващенко, О. Вишневський, К. Гавриловець, О. Савченко, О. Столяренко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська та ін.).

Метою статті є узагальнення теоретичних основ ціннісного підходу до виховання в умовах трансформації українського суспільства.

Ціннісний підхід у вихованні нині є визначальним, що обумовлено ключовою роллю цінностей у житті людини: «людину перш за все цікавить не реалізація її «я», а реалізація цінностей та змістовних можливостей, які слід шукати, скоріше, в оточуючому світі, ніж у середині її самої. Людині потрібний той різновид внутрішньої напруги, який підтримує її постійну орієнтацію на реалізацію конкретних цінностей, на реалізацію сенсу її існування» [13].

Поняття «цінність» – один із універсальних компонентів людського буття, поряд з ідеалами і нормами. Як зазначає В. Кремень: «Світ людини – це світ цінностей, який постійно оновлюється в процесі розвитку... Цінності для буття людини мають основоположний характер. Вони стверджують універсальність людини, тобто її здатність виходити за межі свого одиничного, окремого існування – як природного, так і соціального... Людина і суспільство не можуть існувати без цінностей...» [6, с. 53].

У довідникових та енциклопедичних виданнях цінність визначається як «важливість, значущість чого-небудь», є критерієм і способом оцінки цієї значущості, і виражається в етичних принципах, нормах, ідеалах, установках і цілях [3, с. 1366; 12].

У науковому світі немає одностайності щодо визначення природи цінності. Так, за суб'єктивістського підходу цінності розуміються як виключно чуттєво-оціночний продукт нашої розумової діяльності, поза якою вони не мають жодного сенсу. Об'єктивістський підхід трактує цінність як незалежну від нашого сприйняття реальність, якісну ознаку, певну характеристику різноманітних об'єктів буття.

Релятивістський підхід розглядає цінність як об'єктивну реальність, що одночасно піддається нашій чуттєво-емоційній оцінці [10].

Пояснюючи психологічну природу цінностей, А. Здравомислов вибудував логічний ланцюжок таких понять як: інстинкт – потреба – інтерес – мотив – ресурс життєдіяльності – цінність. Вчений переконливо довів, що дефіцитність ресурсів життєдіяльності обумовлює набуття ними цінності – тим більшої, чим складніше отримати у власне розпорядження такий ресурс. Цим обумовлюється формування різних систем цінностей для різних спільнот [5].

Найвідомішу класифікацію потреб у формі ієрархічної п'ятиступінчатої піраміди презентував А. Маслоу: потреби фізіологічного рівня, власної безпеки, соціального та соціетального характеру та потреби самоактуалізації або саморозвитку [8].

Більшість сучасних науковців схиляються до думки, що система сучасних цінностей також складається з п'яти компонентів. Перший компонент – група фундаментальних, загальнолюдських цінностей: життя, людина, доброта, милосердя, віра, щастя, мудрість, справедливість, гідність, краса, благородство, досконалість тощо. Другий компонент – це група національних цінностей: національна ідея, державна незалежність України, патріотизм, готовність до захисту Батьківщини, почуття національної гідності, історична пам'ять, рідна мова, традиції й звичаї, фольклор, національні символи та інше. Третій компонент – група громадянських цінностей: демократичні права й обов'язки, прагнення до соціальної гармонії, толерантність, повага до культурних і національних традицій інших народів тощо. Четвертий компонент – це група сімейних цінностей: любов, повага, вірність, взаємодопомога, взаємопідтримка, взаємопіклування, гармонія взаємостосунків, довіра, взаємовідповідальність, шанування предків та інші. П'ятий компонент – це група особистих цінностей: життєва самореалізація себе як особистості, освіченість, морально-вольові якості, здоров'я, дотримання правил етикету тощо [4; 11, с. 70–71].

Значну частину цінностей формує і контролює суспільство. Але воно ніколи не зможе контролювати абсолютно всі потреби людини. Відтак кожен індивід, залежно від особистого архетипу, формує власний набір цінностей та потреб, пошук задоволення яких і становить мету його життя.

Всю різноманітність цінностей поділяють на два типи – предметні та суб'єктивні цінності. Перший тип – це «предмети людської діяльності, суспільні відносини та включені до їхнього кола природні явища як об'єкти ціннісного відношення». Другий тип – це «установки й оцінки, імперативи та заборони, цілі та проекти, виражені у формі нормативних уявлень; іншими словами, це способи і критерії, що слугують основою самої процедури оцінювання відповідних об'єктів» [10, с. 11–12].

Цінності поділяють на первинні, базові та інструментальні. До первинних належать життєві ресурси як матеріально-фізичні блага. Базовими є невелика частина найбільш цінних та найбільш стійких для певної спільноти ідеалів, цілей суспільного розвитку, що становлять кістяк ціннісної системи суспільства. Базові цінності поділяють на 2 групи: цінності-чесноти та цінності життєдіяльності (О. Вишневський, Н. Крилова). Інструментальними є цінності – правові норми, традиції, що суттєво полегшують отримання первинних матеріальних цінностей.

Своєрідну класифікацію цінностей людини запропонував Г. Оллпорт:

1. Теоретичний інтерес до виявлення істини шляхом аргументування та

систематичних роздумів.

2. Економічний інтерес до корисності, практичності, накопичення багатства.
3. Естетичний інтерес до краси, форми, гармонії.
4. Соціальний інтерес до людей та любові як відносин між людьми.
5. Політичний інтерес в отриманні влади і впливу на людей.
6. Релігійний інтерес до єднання та розуміння Всесвіту [9].

Зрозуміло, що ієрархія цих цінностей та сила дії кожної з них у різних людей різна, що, в свою чергу, зумовлює різну поведінку людей, їх реакцію на події й чинники зовнішнього середовища. У *ціннісних орієнтаціях* цінність виконує роль своєрідного орієнтира і певного регулятора поведінки і діяльності людини у предметній і соціальній дійсності.

Ціннісні орієнтації – найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом людини, всією сукупністю її переживань. Вони відокремлюють значуще, істотне для даної людини від незначущого, неістотного [3, с. 1366; 12]. Система ціннісних орієнтацій є підсистемою більш широкої системи: «життєвий світ людини», «образ світу», має структурний та багаторівневий характер [4].

У структурі феномена «ціннісні орієнтації» розрізняють когнітивний (охоплює визнані особистістю цінності і процес їх інтеріоризації) та емоційний (містить переживання щодо власного ставлення до певних цінностей, визначає особистісний смисл цього ставлення) компоненти.

Спільним у розумінні сутності понять «цінності» та «ціннісні орієнтації» є те, що їх розглядають у ролі усвідомленого і прийнятого людиною загального смислу її життя. Розбіжності у цих поняттях полягають у тому, що цінності – об'єктивні, ціннісні орієнтації – суб'єктивні, тому що вони складаються під впливом свідомості індивіда, формуються у процесі його соціального розвитку, участі у трудовому житті.

Класичне визначення «цінностей» і «системи ціннісних орієнтацій» сформулював М. Рокіч. Під «цінністю» він розуміє стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування краще з особистої чи соціальної точок зору, ніж протилежний або зворотний спосіб поведінки, або кінцева мета існування [14]. На його думку, ціннісна орієнтація так чи інакше впливає на будь-які суспільні явища. При цьому Рокіч вважає, що людські цінності відносно нечисленні і організовані в системи цінностей, причому всі люди володіють одними і тими ж цінностями, хоча й не однаковою мірою [14].

Всі цінності він поділив на дві групи: термінальні (базові, цінності-цілі – це переконання у тому, що якась кінцева мета індивідуального існування заслуговує того, щоб до неї прямувати.) та інструментальні (цінності-засоби – це переконання у тому, що певний спосіб дій або характеристика особистості є кращими у будь-якій ситуації). Базові цінності важливі для людини самі по собі, а інструментальні – уособлюють спосіб досягнення цих цілей [14].

Керування становленням або зміною ціннісної орієнтації, а також трансформацію цінності в ціннісну орієнтацію можна розглядати як процес *виховання* людини (В. Алексєєва, Л. Архангельський, Ф. Василюк, С. Гончаренко, О. Здравомислов, О. Норов, К. Роджерс, В. Ядов).

Важливим поняттям у вивченні проблеми цінностей є поняття «*ціннісне ставлення*», яке науковці вважають категорією моральною та похідною від понять

«цінності» і «ціннісна орієнтація». Довідникові джерела визначають ставлення як «той або інший характер поведінки з ким-, чим-небудь» [3, с. 1186]. Ставлення, котрі притаманні людині, виявляються через її власні дії, справи, вчинки; спонукають поведінку особистості, постаючи у формі її потреб, інтересів, схильностей [2, с. 5–9].

Розвиток особистісного в людині передбачає засвоєння нею *системи цінностей*, що обумовлюється, з одного боку, оточуючою дійсністю, з іншого – соціальною сутністю людини та її залежністю від духовно-моральних, економічних і політичних суспільних відносин, а з третього – зв'язком людини з трансцендентальними, загальнолюдськими духовними цінностями. Ця система цінностей стає головним орієнтиром у виборі цілі власної діяльності і спонукає до дій [1].

Радикальні зміни у соціально-економічному та політичному устрої в суспільстві зумовлюють зміни в системі цінностей. Разом із тим, доводить О. Вишневський, саме з переоцінки цінностей розпочинаються зміни у соціально-економічних поглядах людей. До факторів, які впливають на зміст цінностей, належать не тільки потреби, які обумовлюються матеріальними умовами існування, але й також виховання, освіта та пропаганда різних ідей.

Цінності складають важливий елемент соціального замовлення освіти: які цінності суспільства, таким і є характер виховання, а отже, виховання – це не що інше, як «приєднання до ієрархії вартостей, добровільно обраної, засвоєної і реалізованої шляхом відповідної діяльності» [15, с. 96].

Таким чином, у сучасних умовах кризи цінностей, надзвичайно актуальним завданням є визначення ціннісних пріоритетів у вихованні. «Цінність» – це складне, багатофункціональне і багатозмістовне категоріальне поняття, яке означає все, що є для особистості значущим і важливим та відображає одночасно зміст мотиваційного, когнітивного, діяльнісного у житті людини.

Засвоєння особистістю базових цінностей є важливим і для суспільства, і для самої особистості, оскільки вони забезпечують моральний розвиток особистості, впливають на загальне осмислення нею світу, вмотивовують та спрямовують думки і почуття людини, визначають позицію особистості, її поведінку, вчинки, полегшують вибір правильних рішень, є стримувальним механізмом від аморальних вчинків.

Все вище сказане зумовлює необхідність дослідження ціннісно-сміслових орієнтирів особистості у сфері освіти з метою подальшого удосконалення процесу національного виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова О. Ф. Роль и місце ціннісних орієнтацій у сучасній теорії виховання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1(17). С. 92–95. URL: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2012/red-1-2012/092-95.pdf> (дата звернення: 15.11.2019).
2. Бодалев А. А. Психология о личности. Москва: МГУ, 1988. 188 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2004. 1440 с.
4. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. 3-е вид., доопрац. і доп. Київ: Знання, 2008. 566 с.
5. Здравомыслов А. Потребности. Интересы. Ценности. Москва: Политиздат, 1986. 221 с.
6. Кремень В. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ: Педагогічна думка, 2008. 424 с.
7. Кічук А. Ціннісне ставлення як психологічний феномен. *Психологія і суспільство*. 2006. № 3.

- С. 80–84. URL: <http://journals.urau.ua/index.php/1810-2131/article/view/124752> (дата звернення: 15.11.2019).
8. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. СПб.: Евразия, 1999. 478 с.
 9. Олпорт Г. Личность в психологии. Москва: КСП+; СПб.: Ювента, 1998. 345 с.
 10. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення: монографія. Харків: Магістр, 2009. 380 с.
 11. Ткачова Н. О. Історія розвитку цінностей в освіті: монографія. Харків: Видавничий центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 423 с.
 12. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев]. Москва: Сов. Энциклопедия, 1983. 840 с.
 13. Франкл В. Десять тезисов о личности / пер. Е. Патяевой; под ред. Д. Леонтьева. URL: http://psylib.org.ua/books/_franv02.htm (дата звернення: 15.11.2019).
 14. Rokeach M. The Nature of Human Values. New York: Free Press, 1973.
 15. Wartosci w procesie wychowania mlodziezi. Krakow, 1992.

REFERENCES

1. Aleksandrova, O. F. (2012). Rol i mistse tsinnisnykh orientsatsii u suchasniy teorii vykhovannia. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 1(17), 92–95. URL: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2012/ped-1-2012/092-95.pdf> [in Ukrainian].
2. Bodalev, A. A. (1988). *Psikhologiya o lichnosti*. Moskva: MGU [in Russian].
3. Busel, V. T. (2004). (Eds.). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
4. Vyshnevskiy, O. (2008). *Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
5. Zdravomyslov, A. (1986). *Potrebnosti. Interesy. Cennosti*. Moskva: Politizdat [in Russian].
6. Kremen, V. (2008). *Filosofiiia liudynotsentryzmu v stratehiakh osvithnioho prostoru*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
7. Kichuk, A. (2006). Tsinnisne stavlennia yak psikhologichnyi fenomen *Psykhohohiia i suspilstvo*, 3, 80–84. URL: <http://journals.urau.ua/index.php/1810-2131/article/view/124752> [in Ukrainian].
8. Maslou, A. G. (1999). *Motivaciya i lichnost*. SPb.: Evraziya [in Russian].
9. Olport, G. (1998). *Lichnost v psihologii*. Moskva: KSP+; SPb.: Juventa [in Russian].
10. Radchenko, O. V. (2009). *Tsinnisna systema suspilstva yak mekhanizm demokratychnoho derzhavotvorennia*. Kharkiv: Mahistr [in Ukrainian].
11. Tkachova, N. O. (2004). *Istoriia rozvytku tsinnostei v osviti*. Kharkiv: Vydavnychiy tsentr KhNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian].
12. Ilichev, L. F. & Fedoseev, P. N. (Eds.). (1983). *Filosofskiy enciklopedicheskiy slovar*. Moskva : Sov. Enciklopediya [in Russian].
13. Frankl, V. *Desyat tezisov o lichnosti*. E. Patyaevoy, D. Leonteva (Eds). URL: http://psylib.org.ua/books/_franv02.htm [in Russian].
14. Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: Free Press [in English].
15. *Wartosci w procesie wychowania mlodziezi*. (1992). Krakow [in Poland].